

## ПРОЦЕСУАЛЕН ПОДХОД В ОБРАЗОВАНИЕТО

**Пламен Макариев**

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

*Процесуален подход в образованието. Развиване на ключови компетентности чрез философия и гражданско образование. Теория и практика.*  
Веселин Петров, Веселина Качакова, Силвия Борисова, Лина Георгиева,  
Мартин Иванов, Петя Климентова, Радостина Минина,  
Евелина Варджийска, Анна Върбанова.  
Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“. София 2024

Монографията, която представя изследване на колектив, впечатляващ по численост и академичен ранг на участниците, може да се разглежда като реализация на една философска мечта. А именно – философски идеи да упражняват непосредствено влияние върху обществения живот, да помагат за решаване на реални социални и културни проблеми. Което да свидетелства против широко разпространената представа за философстването като резоньорско мъдруване със задна дата. Амбицията на авторите в случая е да изследват възможности методи, основаващи се върху процесуалната философия, да бъдат прилагани в преподаването на учебните предмети философия и гражданско образование. Едно смело начинание, доколкото на тази философска парадигма не е отредено място, поне понастоящем и може би незаслужено, в идейния фундамент на училищното образование у нас.

Изследването е проведено по проект на Института по философия и социология на БАН с участие и на колеги от Софийския университет „Св. Климент Охридски“. В изследователския колектив са включени и утвърдени, и млади учени, като се откроява с относителната тежест – като обем, но и като значимост по същество – на своите текстове проф. Веселин Петров, познавач на процесуалната философия с авторитет от международен мащаб.

По-конкретно, авторите обсъждат в различни перспективи възможността процесуално-философска методология да се използва за прилагане на компетентностния подход в преподаването на философия и гражданско образование. Те виждат особени съзвучия между този подход, който е понастоящем „на гребена на вълната“ в европейски мащаб, що се отнася до търсенето на начини за привеждане на образованието в съответствие с предизвикателствата на съвре-

менния обществен живот, и от друга страна, процесуалната философия, особено във версията на А. Н. Уайтхед, която е създавана немалко десетилетия по-рано, но сякаш предугажда бъдещите проблеми на нашите общества.

Монографията е със солиден обем от около 350 страници и включва въведение, пет части, състоящи се съответно от две, три, четири, шест и осем глави, както и заключение. В първите две части с автор В. Петров се очертава теоретичната отправна рамка на изследването. Това се прави най-напред в исторически план (в първа част), а след това с оглед на съвременността и бъдещето (втората част) с акцент върху отговорността на философията в сферата на образованието в епохата на изкуствения интелект.

В трета част, озаглавена „Съвременни идеи и добри практики в образованието/преподаването“, са представени начините на преподаване на философия и гражданско образование във Франция, Финландия, Австрия, Литва и Гърция; моделът на образованието, основано на ценности; образованието за глобално гражданство, както и дизайн на курс по екопредприемачество. В четвърта част се изследват начините на придобиване ключови компетентности като критично мислене, креативност, гражданска активност, медийна грамотност, а също психодрамата и геймификацията като иновативни форми за изграждане на компетентности. Пета част пък съдържа осем модела на уроци, които могат да бъдат реализирани директно от учители при преподаването предимно на теми от предмета гражданско образование. Така изследването придобива завършен вид – от най-фундаментални постановки във философски план до най-практически приложими „техники“ в образователен. Ето няколко примера от моделите, представящи начини за използване на процесуално-философски методи в преподаването: преподаване чрез казуси; отработване на публична реч; развиване на критично мислене; рефлексия върху медийната отговорност; прилагане на музикотерапевтични техники; формиране на екологично-граждански манталитет.

Както беше споменато, изходна точка на цялото изследване е тезата, че между т. нар. „компетентностен подход“ в образованието и процесуалната философия има някаква особена, метафорично казано, конгруентност. Какво се има предвид? В отделните глави на монографията многократно се използва терминът „компетентност“ с различни нюанси, но общо взето, става дума за способността на човека да мобилизира и прилага комплекс от знания, умения, нагласи, психосоциални личностни качества и ценности в своята професионална и гражданската активност. (вж. напр. с. 27). С какво се различава това разбиране на компетентността, залегнало в основите на компетентностния подход, на който се възлагат понастоящем толкова надежди, от традиционното за педагогиката схващане за триадата „знания, умения и отношения“, което се свързва с отдавна тривиализираната позиция, че не е достатъчно да знаеш, а трябва и да умееш да прилагаш тези знания, подтикнат от съответна мотивация за това?

Основното, което отличава компетентностния подход, е холизмът в разбирането на отношенията между споменатите по-горе елементи, като компетентността не се разглежда технократично, а като личностно качество. Също така холистично се подхожда и към нейното артикулиране. Обръща се особено внимание на спецификите на различните нейни видове – така както в настоящото издание се разглеждат например критичното мислене, креативността, гражданската компетентност, медийната грамотност, като се взема като образователен идеал тяхната комплексна взаимна обвързаност.

Какво е отношението на процесуалната философия към всичко това? В текстовете на В. Петров се изтъква на преден план „организмичният“ подход към Вселената в нейната цялост като характерен най-вече за философията на Уайтхед. Именно във връзката „организмичност – холизм“ В. Петров и другите автори виждат релевантността на въпросната философия към компетентностния подход.

Но в какъв смисъл може да се разглежда светът като жив организъм? Разбира се, тук не става дума за някакъв примитивен, наивен анимизъм. Уайтхед има предвид, на първо място, динамиката на микросвета. Според него елементарните единици, от които се състоят нещата, не са инертни атоми, а квантоподобни събития (по думите на Уайтхед – “actual occasions”). Те са активни, качествено разнообразни, вътрешно свързани помежду си (вж. напр. с 118). И както пише В. Петров, „Тези две основни идеи за процес и организъм могат да се надградят с много други идеи на процесуалната философия, като идеите за чувство, емоция, интеграция, холизм, опит, мислене, креативност, отношение и т.н., и т.н. – и всички те могат да бъдат използвани в процесуално-философската теория на образованието и обучението“ (с. 119). Организмичният подход на Уайтхед имплицира и дистанциране от модернизмото разделяне (в текста на В. Петров се използва терминът „бифуркация“) на факт от ценност.

По-общо погледнато, тази философска парадигма опонира в хегелиански дух на философията на модерността, която утвърждава автономията на индивида именно чрез отрицаване ценностната релевантност на фактите, т.е. оставяйки на индивида възможността той сам свободно да решава как да осмисля в морално отношение обективните дадености, да не е морално обвързан с наличното положение на нещата. Оттук и връзката, която се прави в монографията, между процесуалната философия и ценностно базираното образование. В този пункт обаче сякаш има известна недоизказаност – следва ли от отказа от въпросната бифуркация в процесуалната философия също и поставяне под въпрос на автономията на индивида и оттам, евентуално, допустимост чрез ценностно базираното образование обучаемите да бъдат индоктринирани в съответствие с някакви заложи в учебните програми и учебниците ценности? Тук виждам сериозен проблем, който според мен си струва при по-нататъшно развитие на изследването, може би в друг формат, да бъде обсъждан.

Важен момент в първата част на книгата е изтъкване разбирането на Уайтхед за образованието като „усвояване“ (с. 52), като „ментален растеж“ (с. 71), като стимулиране и ръководене саморазвитието на учениците и студентите. Това схващане не само се противопоставя на представите за образование като нищо повече от даване на информация – позиция, която се застъпва от десетилетия насам от едва ли не всеки, който пише по тези въпроси, но включва и една специфична за философията на Уайтхед и много важна за философията на образованието постановка. А именно – концепцията за обучението като „ритмичен фазов процес, чрез който става усвояването“ (с. 52). Той включва три фази: 1) романтика, 2) прецизност и 3) обобщение, съставляващи цикъл, който многократно се повтаря в хода на обучението, като такива цикли се реализират на различни нива – трифазовият цикъл на дадено равнище съдържа такива цикли на по-ниското и самият той се включва като такъв в по-високото.

Спецификата на първата фаза е в свободното, спонтанно, креативно запознаване с предмета на съответното обучение по възможно най-атрактивен начин, който да мотивира учениците (или студентите) да се занимават с него. Следващата фаза – на прецизиране, включва по-дисциплинирана, фокусирана работа за усвояване на учебния материал по същество. И третата фаза, обобщаването, синтезира и осмисля всичко, направено в тази връзка. От един различен ъгъл Уайтхед характеризира първата и третата фаза като територии на свободата, а втората – на дисциплината.

В педагогически аспект посланието е, че дисциплиниращият подход не трябва нито да предшества романтичния, нито двата да се реализират заедно. Важно е непринуденото запознаване с предмета на усвояване да предхожда, за да се постигне в достатъчна степен вътрешна мотивация у обучаемите, която ще им е особено необходима на втория етап, т.е. етапа на по-трудоемката работа, изискваща повече внимание и напрежение. В по-късни времена подобно „разделение на труда“ наблюдаваме и при техниката на т. нар. „мозъчна атака“ – първо етап на отваряне, на спонтанно предлагане на решения на обсъждания проблем, последван от етап на затваряне, т.е. на критична, реалистична оценка на предложенията. И една друга аналогия – „триадата“ на Уайтхед много напомня на „теза – антитеза – синтеза“ при Хегел.

Именно постановката за образованието като ритмичен трифазов процес е лайтмотив в голяма част от главите в трета и четвърта част на книгата – като например в главата за дизайна на курс по екопредприемачество, в тази за критичното мислене, в главата за обучението по медийна грамотност. Но тук ще си позволя да задам един въпрос. Каква е разликата между настоящия случай, в който предложението да се използва методологически постановката за въпросната ритмика, а и по-общо холистичното виждане за компетентностния подход, изхожда от процесуалната философия в уайтхедианската ѝ версия и

един въображаем случай, в който същото предложение би било продукт на нещо друго, да речем, на здрав педагогически разум или на проникателна педагогическа интуиция, или на специализирана научна работа от педагогическо естество? Иначе казано, необходимо ли е търсенето на решения на проблемите в образованието, на по-ефикасни методологии и методики да се ползва и от „арсенала“ на философските идеи, които могат да бъдат намерени в прашните томове по рафтовете на библиотеките, или може да мине и без това?

Ще предложа един отговор на този въпрос от моя, разбира се, пристрастна гледна точка. И той е повлиян именно от книгата, на която е посветена тази рецензия. Не е все едно дали решението на даден проблем е резултат на търсения, осъществяващи се само в професионално специализиран контекст, или на такива, които се ориентират и в пределно широката отправна рамка на светогледните идеи. В първата част на монографията процесуалната философия е представена в нейните връзки с общата теория на системите (Берталанфи), философията на прагматизма (Дюи), а също и с философските възгледи на Б. Ръсел. В това отношение рецензираното издание е прекрасен пример за използване на философски идеи в образованието.

Разбира се, методологическото прилагане на принципа на холизма, характерен за процесуалната философия, с оглед реализацията на компетентностния подход, не се отнася само до трифазната ритмика. В книгата са засегнати и въпросът за обратната връзка при преподаването, като осмисляя през призмата на холизма (първа глава на втора част), въпросът за опасността от тясната професионализация в обучението (втора глава, втора част), въпросът за отговорността на философията относно образованието в епохата на изкуствения интелект (трета глава, втора част).

В настоящото изследване са обединили усилията си колеги с най-различни интереси и поради това главите в трета и четвърта част, както и моделите на уроци, представени в пета част на книгата, са разгърнати тематично в много широк спектър: от образованието за глобално гражданство, през обучението по екопредприемачество, към медийната грамотност, психодрамата, геймификацията и т.н. — една истинска панорама на иновативни подходи в обучението по философия и гражданско образование, реализирани в духа на процесуалната философия.

В предговора към изданието се казва, че то е адресирано най-вече към дейците и организаторите на образованието у нас — учители, студенти от педагогическите специалности, политици, занимаващи се със законодателството по тези въпроси, изследователи в сферата на образованието. Много се надявам и тази рецензия да помогне ценните резултати от изследователско естество, представени в монографията, да доведат и до ценни практически резултати в образованието — нещо, което би осмислило труда и усилията, вложени в нея.

## ЛИТЕРАТУРА

ПЕТРОВ, В., КАЧАКОВА, В., БОРИСОВА, С., ГЕОРГИЕВА, Л., ИВАНОВ, М., КЛИМЕНТОВА, П., МИНИНА, Р., ВАРДЖИЙСКА, Е. и ВЪРБАНОВА, А., 2024. *Процесуален подход в образованието. Развиване на ключови компетентности чрез философия и гражданско образование. Теория и практика*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“.

## REFERENCES

PETROV, V., KACHAKOVA, V., BORISOVA, S., GEORGIEVA, L., IVANOV, M., KLIMENTOVA, P., MININA, R., VARDZHIISKA, E. & VARBANOVA, A., 2024. *Protsesualen podhod v obrazovaniето. Razvivane na kliuchovi kompetentnosti chrez filosofija i grazhdansko ob-razovanie. Teorija i praktika*. Sofia: Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“. [In Bulgarian]

## A PROCESS-APPROACH IN EDUCATION: DEVELOPING KEY COMPETENCIES THROUGH PHILOSOPHY AND CIVIC EDUCATION. THEORY AND PRACTICE

✉ **Prof. Dr. Plamen Makariev**  
ORCID iD:0000-0003-2762-5847  
Sofia University “St. Kliment Ohridski”  
E-mail: makariev@phls.uni-sofia.bg